

LU Teoloģijas fakultātes pasniedzēja *M. Litt.*

ROTA STONE

SOCIĀLĀS ZINĀTNES UN BĪBELE: SOCIĀLĀS IDENTITĀTES TEORIJA UN KALNA SPREDIĶA SVĒTĪBAS

“Mēs nevaram izvēlēties, pieiet vai nepieiet Bībeles lasīšanai no starpkultūru skatpunkta,” raksta Ričards Rorbo (*Rohrbaugh*) savā ievadā grāmatai “Sociālās zinātnes un Jaunās Derības interpretācija”.¹ Viņš uzsver, ka Bībele tika rakstīta noteiktā kultūrā, noteiktā laika posmā un lasītājam, kas to neievēro, daudzas lietas nekad nekļūs skaidras.

Latvijas teoloģiskajā vidē sociālās zinātnes Bībeles lasīšanā un pētījumos tiek lietotas maz, tāpēc šis raksts veidots, lai iepazīstinātu lasītāju ar šo pieeju, tās vēsturi un problemātiku. Šis raksts rakstīts cerībā, ka tas iedrošinās lasītāju paskatīties uz Bībeles tekstu no jauna skatpunkta, tāpēc autore dod ne tikai īsu vispārēju ievadu, bet apraksta arī konkrētu piemēru, kas ilustrē, kā sociālo zinātņu pieeja Bībeles tekstam var palīdzēt mūsdienu situācijas analīzē. Rakstā apskatītas Kalna sprediķa svētības (Mt 5:3–12) un to interpretācija no vienas konkrētas sociālo zinātņu pieejas, sociālās identitātes teorijas. Šajā ziņā autore jautā: ko īpašu sociālās identitātes pieeja var piedāvāt Kalna sprediķa svētību izpratnē?

¹ Richard L. Rohrbaugh, “Introduction”, in *The Social Sciences and New Testament Interpretation*, ed. Richard L. Rohrbaugh (Grand Rapids, MI: Baker Academic, 1996), 1.

Sociālās zinātnes Jaunās Derības pētniecībā

Pārdomas par sociālo zinātņu lietošanu Bībeles pētniecībā sāksim ar jautājumu par to, kas šajā gadījumā tiek saprasts ar terminu “sociālās zinātnes”. Ar to tiek domāti dažādi zinātņu novirzieni, kas apskata jautājumus par sabiedrību un cilvēkiem tajā. Sociālo zinātņu spektrs ir ļoti plašs, tajā tiek iekļautas antropoloģija, socioloģija, psiholoģija, politiskās zinātnes, ekonomika, komunikāciju zinātnes utt. Tomēr visus šos pētījumu virzienus saista viena pamatpieeja, proti, sociālās zinātnes skatās uz cilvēkiem kā būtnēm, kas veidojas un darbojas grupās. Sociālās zinātnes jautā tādus jautājumus kā, piemēram, kā grupas veidojas un darbojas, kas atšķir vienu grupu no otras, kā grupa ietekmē individu, un otrādi utt.

Sociālo zinātņu pieeja līdz ar to skatās arī uz Bībeli kā uz cilvēku veidotu tekstu. Šajā ziņā tā ir vēsturiski kritiskās Bībeles interpretācijas mantiniece. Tomēr tā iet tālāk un sasaista seno kultūru paliekas Bībeles tekstā ar mūsdienu cilvēku. Tā ne tikai uztver Bībeles tekstu kā muzeju, kurā atrodami interesanti eksponāti, bet arī parāda, kā Bībeles laika sabiedrība savā sociālajā struktūrā līdzinās mūsdienu cilvēkam. Sociālās zinātnes pieeja tāpat runā ne tikai par “sociālo vēsturi”, bet arī par “sociālo zinātni”, kas veido saikni starp seno laiku un mūsdienu sabiedrību. Džons Eliots (*John Elliott*) to salīdzina ar “ēmisko” un “etisko” pieeju etnogrāfu pētījumos: pirmais lieto pašas apskatāmās kultūras skatpunktu (Bībeles pētniecībā tā būtu Bībeles teksta perspektīva), bet otrais runā par paša pētnieka analītisko perspektīvu un kategorijām (piem., mūsdienu socioloģijas teorijas).²

Šīs divas dažādās sociālo zinātņu pieejas Bībeles tekstam labi ilustrē tā sauktā sociāli zinātniskā kriticisma (angliski *social scientific criticism*) attīstība Jaunās Derības pētniecībā. Tā sākumi meklējami 1972./1973. gadā, kad Bībeles literatūras sabiedrības (*Society of Biblical Literature* jeb SBL) paspārnē ASV nodibināja “Agrīnās kristietības sociālās pasaules” (*The Social World of Early Christianity*) grupu.³ Grupas vadītāji bija Veins Mīkss (*Wayne Meek*) un viņa kolēģis Leandrs Keks (*Leander Keck*). Šajā grupā piedalījās tādi ievērojami pētnieki kā Džeimss Čārlsvorss (*James Charlesworth*), Džons Eliots, Roberts Vilkens (*Robert Wilken*), Elizabete Šislere Fjorenca (*Elisabeth Schüssler Fiorenza*) un citi.⁴ Pirmais šīs grupas darba auglis bija Mīksa un Vilkena publikācija par

2 John H. Elliott, “Social-scientific criticism: Perspective, process and payoff. Evil eye accusation at Galatia as illustration of the method”, *HTS* 67, no. 1 (2011), <https://hts.org.za/index.php/hts/article/view/858/1454> (skatīts 12.08.2021.)

3 Grupas vēsture detalizēti aprakstīta Džona Eliota publicētajā lekcijā, John H. Elliott, “From Social Description to Social-Scientific Criticism. The History of a Society of Biblical Literature Section 1973–2005”, *Biblical Theology Bulletin* 38.1 (2008): 26–36.

4 Sk. Elliott, “From Social Description”, 26.

jūdiem un kristiešiem Antiohijā 1.–4. gs.⁵ Šajā grāmatā netika lietotas sociālās zinātnes modernajā nozīmē, bet tajā atrodamas daudzas detaļas par sociālo dzīvi Antiohijā attiecīgajā laika posmā. Robina Dārlinga (*Robin Darling*) atzīmē, ka šī grāmata atšķirās no iepriekšējiem pētījumiem par šo tēmu ar to, kā tā aprakstīja jūdu kopienas. Pirmo reizi jūdi netika attēloti kā izolēta grupa bez savas ietekmes un tie nebija tikai fons aprakstam par augošo kristiešu kopienas.⁶

Drīz vien pēc SBL grupas pirmajām sesijām un publikācijām sāka iezīmēties grupas locekļu savstarpējās atšķirības uzskatos par to, kā sociālās zinātnes vajadzētu lietot Bībeles tekstiem un ko no tā var iegūt. Pētnieku starpā izveidojās divas atsevišķas grupas. Viena no tām praktizēja “sociālo aprakstu”⁷. Tie bija tā sauktie sociālie vēsturnieki,⁸ kas saredzēja sevi kā vēsturiski kritiskās skolas turpinātājus, vienīgi savā analizē viņi uzsvēra tieši sociālos aspektus agrīnajā kristietībā. Iepriekš minētais darbs par jūdiem un kristiešiem Antiohijā ir šādas sociālo zinātņu pieejas piemērs.

Otra pētnieku grupa, kas arī sākotnēji piederēja SBL “Agrīnās kristietības sociālās pasaules” grupai, bija “sociālie zinātnieki”⁹. Viņu uzsvars bija uz Jaunās Derības tekstu “sociāli zinātnisko” analīzi,¹⁰ izmantojot moderno sociālo zinātņu pieejas un teorijas. Šie pētnieki 1983. gadā atšķēlās no sākotnējās grupas un nodibināja atsevišķu sesiju SBL paspārnē ar nosaukumu “Sociālās zinātnes un Jaunās Derības interpretācija” (*Social Sciences and New Testament Interpretation*)¹¹. Šīs grupas kodols bija pazīstams ar nosaukumu “Konteksta grupa” (*Context Group*). Pie tās piederēja tādi autori kā Džons Eliots, Brūss Malina (*Bruce J. Malina*), Filips Eslers (*Philip Esler*) u. c. Šīs grupas locekļi izveidoja frāzi “sociāli zinātniskais kriticismisms”, un viņi uzsver, ka to nevar attiecināt uz jebkuru pētījumu, kas tikai piemin vārdu “sociāls”. Kā raksta Eliots, lai pētījums būtu sociāli zinātnisks, tam ir jāprezentē hipotēze par kādu sociālo fenomenu attiecību aspektu. Šai hipotēzei tad ir jānosaka, kā tiek atlasīti izpētes materiāli, kurus pēc tam

5 Wayne Meeks and Robert L. Wilken, *Jews and Christians in Antioch in the First Four Centuries of the Common Era*, SBL Sources of Biblical Study 13 (Missoula, Montana: Scholars Press for the Society of Biblical Literature, 1978).

6 Robin Darling, review of *Jews and Christians in Antioch in the First Four Centuries of the Common Era* by Wayne A. Meeks and Robert L. Wilken, *Church History* 49.2. (1980): 204–205.

7 Elliott, “From Social Description”, 27.

8 Sk. Dale B. Martin, “Social-Scientific Criticism”, in *To Each Its Own: An Introduction to Biblical Criticisms and their Application*, eds. Steven L. McKenzie and Stephen R. Haynes, revised and expanded (Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 1999), 129.

9 Martin, op. cit., 129.

10 Elliott, “From Social Description”, 27.

11 Šī grupa sadalījās tālāk divās grupās: “Formatīvās kristietības un jūdaisma sociālā vēsture” (*Social History of Formative Christianity and Judaism*) un “Jaunās Derības sociāli zinātniskais kriticismisms” (*Social-Scientific Criticism of the New Testament*). Elliott, “From Social Description”, 30.

lieto, lai ilustrētu vai izskaidrotu šo sociālo fenomenu savstarpējās attiecības, nozīmi un funkciju.¹²

Lai arī visdrīzāk sociāli zinātniskā kriticisma pieeja Bībeles tekstam ir vairāk dažādu pieeju spektrs,¹³ nevis krasī tikai “sociāli vēsturiska” vai tikai “sociāli zinātniska”, ir vērts pakavēties pie šīm divām galējībām tuvāk. Tālāk abas pieejas tiks apskatītas atsevišķi, tās ilustrējot ar konkrētu piemēru no Jaunās Derības – Kalna sprediķa svētību vārdiem Mateja evaņģēlijā (Mt 5:1–12). Šis teksts izvēlēts galvenokārt tāpēc, ka tam ir īpaša nozīme sociālās identitātes pieejas izmantošanā Jaunās Derības tekstos, kā tālāk tiks aprakstīts. Šī teksta izmantošanai ir arī citas priekšrocības, tajā saskatāmi gan sociāli vēsturisko, gan sociāli zinātnisko pieeju raksturojoši elementi. Pie tam lielākajai daļai lasītāju tas ir labi pazīstams teksts, un līdz ar to šeit tam netiks dots vispārējs ievads. Šeit mēs pieskarsimies tikai Kalna sprediķu svētību latviskošanas jautājumam. 2012. gada tulkojumā tas iesākas ar vārdu “laimīgi” (Mt 5:3), bet iepriekšējos tulkojumos ar “svētīgi” (1965. g.,¹⁴ Glika tulkojums¹⁵). Grieķu valodā šeit lietots vārds *makarioi*,¹⁶ kuru, kā rāda minētie latviešu tulkojumi, var latviski izteikt vai nu ar “svētīgi”, vai “laimīgi”. Šie abi tulkojumi tehniski ir vienlīdz labi un pareizi izsaka to, ko nozīmē grieķu vārds. Tomēr, kā redzēsīm tālāk, viena vai otra vārda lietojums norāda uz to, kā tulkotājs saprot to, kas rakstīts Kalna sprediķa svētībās.

Sociāli vēsturiskā pieeja

Sociāli vēsturiskā pieeja nodarbojas ar vēsturisko aprakstu sociālajiem fenomeniem, kas atrodami tekstā. Tā pievērš uzmanību tādiem teksta elementiem, kas saistās ar dažādu grupu attiecībām (piem., kristiešu un jūdu attiecības), struktūrām grupā (piem., hierarhija), grupas kultūru (piem., ēdiens) utt. Sociāli vēsturiskā pieeja uzsver tieši sociālo fenomenu vēsturisko aprakstu un ne tik daudz nodarbojas ar to analīzi. Veidojot argumentus un apskatāmo fenomenu kontekstu, sociāli vēsturiskā pieeja pārsvarā izmantos piemērus no senatnes vai seno kultūru paliekām atsevišķās mūsdienu sabiedrībās.

Kalna sprediķī sociāli vēsturiskā pieeja uzsver tā izcelsmi senajā Vidusjūras kultūrā un tās sabiedrības normās. Šādā nozīmē Kalna sprediķa svētības var skaidrot kā tekstu, kas nāk no Vidusjūras uzskatiem par cilvēka godu un kaunu. Metjū Marols (*Matthew J.*

12 Elliott, “From Social Description”, 30.

13 Sk. Martin, op. cit., 129.

14 <https://bible.lv/bible/bible.php> (skatīts 26.07.2012.)

15 <https://www.bible.com/bible/2406/MAT.5.LG8> (skatīts 26.07.2012.)

16 *μακάριοι*

Marohl) savā Mateja evaņģēlija komentārā raksta, ka grieķu vārds *makarioi* līdz ar to ir jāsaprot ar nozīmi ‘godāts’ (iepretī ‘apkaunots’). Tādā kontekstā Mt 5:4 teksts nozīmē ‘cik godāti ir garā nabagie!’,¹⁷ nevis tradicionālajā nozīmē, ka Jēzus garā nabagos šeit īpaši svētītu vai apsolītu tiem īpašu vietu eshatoloģiskajā laikmetā.¹⁸ Šeit labi iederētos arī *makarioi* tulkojums “laimīgi” latviešu valodā.¹⁹ Šie pagodinājumi Kalna sprediķī tiek izteikti tiem sabiedrības pārstāvjiem, kas parasti netiek godāti. Mateja auditorija atpazītu šo paradoksu, jo viņi bija pieraduši pie sabiedrības goda, kuru saņem tie, kas ir bagāti, spēcīgi un ieņem augstus amatus. Jēzus svētības vārdi to noraida, līdz to sabiedrības pieņemtās normas Kristus sekotāju grupā tiek radikāli mainītas. Marols raksta: “[Kalna sprediķa] autors parāda, ka Dieva priekšstati par godu nesaskan ar uzskatiem vadošajā kultūrā.”²⁰

Tāpat sociāli vēsturiskā pieeja šajā gadījumā uzsver Kalna sprediķa radikālo pasludinājumu sava laika kultūrā, lietojot klausītājiem pazīstamas sabiedrības struktūras. Tāpat kā pirms tam, atsevišķi cilvēki tiek godāti, tikai šoreiz tie ir cilvēki, kas parasti atrodas zemāk sabiedrības godāšanas gradācijā. Šī pieeja liek arī mūsdienu klausītājam izvērtēt, cik daudzām Jēzus laika kultūras normām mēs sekojam vēl mūsu dienās un kā Kalna sprediķa radikālais pasludinājums izaicina arī mūsu kultūras priekšstatus.

Sociāli zinātniskā pieeja

Sociāli zinātniskā pieeja, kā jau rakstīts iepriekš, izmanto noteiktas sociālo zinātņu teorijas Jaunās Derības sabiedrības analīzē. Kalna sprediķa svētību analīzei šeit tiks piedāvāts Filipa Eslera pētījums, kas lieto sociālās identitātes teoriju. Eslera pētījumam par šīm svētībām, kuru viņš prezentēja 1994. gadā, ir īpaša nozīme, jo tas bija pirmais darbs, kas izmantoja sociālās identitātes teoriju Jaunās Derības pētniecībā.²¹ Kopš tā

17 Matthew J. Marohl, “Matthew”, in *T&T Clark Social Identity Commentary on the New Testament*, eds. J. Brian Tucker and Aaron Kuecker (London: T & T Clark, 2018), 36.

18 Vairāk par dažādiem teoloģiskajiem veidiem, kā Kalna sprediķis tiek saprasts, var lasīt: Anna Case-Winters, *Matthew, Belief: A Theological Commentary on the Bible*, eds. Amy Plantinga Pauw and William C. Placher (Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2015), 70–122. Dažādie veidi, kā tradicionāli tiek saprastas svētības, ir apskatīti arī tālāk šajā rakstā.

19 Tādā gadījumā Kalna sprediķa svētības būtu jāpārdēvē par “laimībām”. Šajā rakstā tomēr lietots tradicionālais nosaukums “svētības”.

20 Marohl, op. cit., 36.

21 Sk. J. Brian Tucker and Coleman A. Baker, “Introduction”, in *T & T Clark Handbook to Social Identity in the New Testament*, eds. J. Brian Tucker and Coleman A. Baker (London: Bloomsbury T & T Clark, 2014), xv. Eslera 1994. gada lekcija pirmo reizi tika publicēta šajā pašā izdevumā, sk. Philip F. Esler, “Group Norms and Prototypes in Matthew 5.3–12: A Social Identity Interpretation of the Matthaean Beatitudes”, in *T & T Clark Handbook to Social Identity in the New Testament*, eds. J. Brian Tucker and Coleman A. Baker (London: Bloomsbury T & T Clark, 2014), 147–171.

laika teorijas lietošana, īpaši attiecībā uz Jauno Derību, ir kļuvusi par veselu pētniecības virzienu, kurā darbojas akadēmiķi no dažādām pasaules vietām.

Pirms apskatām Eslera veikto analīzi, šeit īsi tiks paskaidrots, kas ir sociālās identitātes teorija. Sociālās identitātes teorija ir sociālās psiholoģijas veidota vispārēja teorētiskā pieeja, kas apraksta indivīda vietu grupā (jeb “sociālo identitāti”) un grupu savstarpējās attiecības (jeb “starpgrupu attiecības”). Lai to aprakstītu, sociālās identitātes teorija lieto tādus konceptus kā kategorizācija, stereotipi, aizspriedumi un diskriminācija, pašnovērtējums utt. Kopš Henrijs Tadžfels (*Henri Tajfel*) formulēja sociālās identitātes teorijas pamatpostulātus 20. gs. 70. gados, tā ir tikusi plaši lietota un attīstīta tālāk vairākos virzienos. Ruperts Brauns (*Rupert Brown*) nesen atzīmējis, ka šī teorija, kuru viņš sauc par “sociālās identitātes pieeju” tās plašā lietojuma dēļ, “ir kļuvusi par vienu no visplašāk lietotajām perspektīvām mūsdienu sociālajā psiholoģijā”²².

Filips Eslers norāda, ka sociālās identitātes teorija ir piemērots analīzes līdzeklis Kalna sprediķa svētību tekstam, kurā skaidri attēlotas dažādas cilvēku grupas. Vēl vairāk, grupa, pie kuras pieder Kalna sprediķa autors (“iekšgrupa”), tiek lielā mērā aprakstīta, izmantojot kādu citu grupu (“ārgrupu”), un iekšgrupas definēšana ar ārgrupu ir viena no sociālās identitātes teorijas pamatidejām. Kalna sprediķa gadījumā iekšgrupa ir Kristu sekotāji, kuriem šis teksts atgādina viņu atšķirību no ārgrupas. Mateja evaņģēlija kontekstā tās varētu būt bijušas dažādas vai viena ārgrupa, kas “lamā”, vajā un aprunā Kristus sekotājus (5:11). Jebkurā gadījumā ir svarīgi norādīt, ka Kalna sprediķis ir teikts starpgrupu konflikta situācijā, kur ārgrupas agresija tiek lietota iekšgrupas identitātes formulējumos.

Savā analīzē par Kalna sprediķi Eslers izmanto tādus sociālās identitātes konceptus kā normas un prototipi. Normas jeb paraugi (*norms*) ir grupas locekļu izveidotas vadlīnijas par to, kā grupas locekļiem domāt un uzvesties (arī izskatīties, izklausīties utt.), tādējādi grupu atšķirot no citām grupām. Grupas normu ievērošana saliedē iekšgrupu vienotā kopienā, kurā ir savstarpēja uzticība un pienākumi, un veicina savstarpēju atkarību un sadarbību.²³ Normas palīdz grupas locekļiem uzsvērt un saglabāt grupas identitāti, tās palīdz grupas dalībniekiem veidot savu pasauli un zināt, kā uzvesties neparedzamās situācijās.²⁴

22 Rupert Brown, “The social identity approach: Appraising the Tajfelian legacy”, *British Journal of Social Psychology* 59 (2020): 5–25.

23 Marilynn B. Brewer, “The Psychology of Prejudice: Ingroup Love our Outgroup Hate?” *Journal of Social Issues* 55.3 (1999): 433.

24 Philip F. Esler, “An Outline of Social Identity Theory”, in *T & T Clark Handbook to Social Identity in the New Testament*, eds. J. Brian Tucker and Coleman A. Baker (London: Bloomsbury T & T Clark, 2016), 32.

Normas ir cieši saistītas ar grupas prototipiem (*prototypes*). Prototips ir abstrakts grupas priekšstats par to, kā tās pamatvērtības apvienojas vienā veselumā. Maikls Hogs (*Michael Hogg*) raksta, ka “prototips” ir

*neskaidri nodefinēti atribūti (uzskati, attieksmes, sajūtas un uzvedība), kas savā starpā ir vienoti nozīmīgā veidā un kas vienlaicīgi norāda uz līdzībām vienā grupā un tās atšķirībām no citām grupām vai cilvēkiem, kas nepieder pie šīs grupas.*²⁵

Sekošana prototipam parasti nosaka indivīda vietu grupā – jo prototipiskāks indivīds, jo tam grupā ir lielāka ietekme. Grupas vadītāji bieži ir iemiesoti grupas prototipi.²⁶

Kā Eslers saredz šos konceptus Kalna sprediķa svētībās? Autors norāda, ka svētību vārdi ir jāsaprot kā Kristus sekotāju grupas normas, kas raksturo šo grupu, tanī pašā laikā dodot vadlīnijas grupas locekļiem, ja tie grib piederēt pie šīs grupas.²⁷ Tās norāda gan uz to, kā grupas locekļiem ir jāuzvedas (sk. Mt 5:9), viņu vēlamo attieksmi (sk. Mt 5:8), gan uz grupas radikālo nošķirtību no ārgrupas (Mt 5:11, 12). Tomēr, kā norāda Eslers, Kristus sekotāju grupas normas šeit nav izteiktas kā darbības norādījumi, bet gan kā prototipi, kā konkrēti, lai arī vārdos nesaukti cilvēki, kas ir “garā nabagi”, apbēdināti utt. Citur Mateja evaņģēlijā šie grupas prototipi tiek atgādināti Jēzus darbībā un mācībā. Piemēram, “žēlsirdīgie” (5:7) tālāk Kalna sprediķī ir saredzami Jēzus prasībā, ka “žēlsirdības darbus” (vārds nāk no tās pašas saknes, kas “žēlsirdīgie”) jādara slepenībā (6:1–4). Žēlsirdības darbi tiek atzīmēti arī līdzībā par Cilvēka Dēla tiesu (25:31–46), kur to darīšana nodrošina ieiešanu “mūžīgā dzīvē”²⁸.

Eslers sava Mateja teksta sociālās identitātes skatījuma beigās raksta: “Svētības vārdi iemieso grupas normas, kas ir izteiktas prototipu formā, tās ir noliegums normām, kas ir ārpusē, un nodrošina pierādījumu, kāpēc iekšgrupas identitātei ir jādod priekšroka.”²⁹ Tātad Eslera sociāli zinātniskā pieeja skatās uz Bībeles tekstu kā grupu veidojošu dokumentu. Viņa izmantotie sociālās identitātes teorijas koncepti ļauj autoram paskatīties uz pirmkristiešu draudzi kā cilvēku kopu, kurā darbojas mehānismi, kas ir līdzīgi tiem, kas darbojas cilvēku grupās arī mūsdienās. Līdz ar to šī pieeja ne tikai piedāvā svaigu pieeju Mateja draudzei un procesiem tajā, bet arī ļauj mūsdienai

25 Michael A. Hogg, “Social Identity Theory”, in *Contemporary Social Psychological Theories*, ed. Peter J. Burke (Stanford, California: Stanford University Press, 2006), 118.

26 Rupert Brown and Sam Pehrson, *Group Processes: Dynamics within and between groups*, third edition (Hoboken, NJ: Wiley, Blackwell, 2020), 117.

27 Esler, “Group Norms and Prototypes in Matthew 5.3–12”, 169.

28 *Ibid.*, 163–4.

29 *Ibid.*, 171.

lasītājam tekstā saskatīt savu Kristus sekotāju grupu un attiecīgi modelēt tās attieksmi un darbību saskaņā ar Mateja draudzes modeli vai pretēji tam.

Te jāatzīmē arī plaši atzītā Mateja evaņģēlija eksperta Ulriha Luca (*Ulrich Luz*) piezīmes par Kalna sprediķi. Lai arī Lucs neraksta no strikti sociālo zinātņu pieejas (kā to dara iepriekš minētie Marols un Eslers), viņa analizē Kalna sprediķa saistība ar Mateja kopienu parādās vairākkārt. Autors norāda, ka Matejs uzskatīja Kalna sprediķi par praktiskām vadlīnijām kristīgās kopienas dzīvē.³⁰ Tās nav iespējams piepildīt vidē, kur kristietībai ir politiska vara. Kalna sprediķis norāda uz Mateja minoritātes grupas teoloģiju, un tāpēc, raksta Lucs, līdzīga veida kristiešu minoritāšu grupās jeb sektās cauri laikiem Kalnu sprediķis ir bijis īpaši svarīgs teksts.³¹

Ulriha Luca pētījums par Mateja evaņģēliju rāda, ka modernā Jaunās Derības teksta pētniecība nav iespējama bez nopietnas sociālās analīzes. Tā sauktais sociāli zinātniskais kriticism ir svarīga un neatņemama sastāvdaļa Bībeles tekstu eksegēzē,³² jo Bībele ir teksts, ko veidojušas cilvēku kopienas, ne tikai atsevišķi indivīdi, un šīs kopienas ir jāņem vērā, ja gribam to tekstu pienācīgi saprast.

Kritiskas piezīmes par sociālo zinātņu pieeju Bībeles tekstam

Lai mūsu apraksts sociāli zinātniskajai pieejai Bībelei būtu pilnīgāks, šeit jāatzīmē arī atsevišķas kritikas, kas tai tikušas izteiktas. Visbiežāk izteiktie aizrādījumi ir par to, ka sociālās zinātnes ir pārāk specifiskas mūsdienu situācijai un līdz ar to nav pareizi tās lietot senajām sabiedrībām. Tas ir ticis norādīts arī attiecībā uz sociālās identitātes teoriju un Jauno Derību.³³ Iepriekš minētajā Eslera analizē tas nozīmētu, ka normas un prototipi ir tikai mūsdienu cilvēku grupu rādītāji, tos nevar attiecināt uz senajām kultūrām, jo to laikā neeksistēja tādi termini un koncepti.

Pretargumentam te būtu jāteic, ka lielākā daļa cilvēku grupu arī mūsdienās apziņā neseko noteiktām normām vai prototipiem. Šie termini un koncepti ir pētnieku veidoti, lai palīdzētu analizēt grupu procesus. Lietojot iepriekš minēto etnogrāfijas terminoloģiju, normas un prototipi ir “etisks”, nevis “ēmisks” skatpunkts. Pie tam normas un prototipi ir pietiekami vispārēji koncepti, lai tos varētu piemērot grupām senatnē. Tomēr arī jāatzīmē, ka ne visus sociālo zinātņu vai sociālās identitātes principus tā var

30 Sk. Ulrich Luz, *Matthew 1-7*, trans. James E. Crouch; *Hermeneia: A Critical and Historical Commentary of the Bible*, ed. Helmut Koester (Minneapolis: Fortress Press, 2007), 180.

31 Lucs norāda uz anabaptistiem, kas sekojuši Kalna sprediķim kā ikdienas dzīves vadlīnijām, ko luterāņi nekad nav īsti darījuši. Luz, op. cit., 179.

32 Sk. John Elliott, *What is social-scientific criticism* (Minneapolis: Fortress Press, 1993), 7.

33 Sk. John M. G. Barclay, *Pauline Churches and Diaspora Jews* (Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 2011), 7, n. 10.

lietot. Piemēram, viena no pirmajām publikācijām, kas lietoja sociāli zinātnisko pieeju Jaunajai Derībai, izmantoja kongnitīvās disonanses teoriju.³⁴ Vēlāk šis darbs tika plaši kritizēts, jo tā tika atzīta kā pārāk specifiska teorija, kas attiecas tieši uz mūsdienām un nevar tikt lietota Bībeles teksta pētniecībā.³⁵ Kā rakstījis Deivids Horels (*David Horrell*), pētījumiem, kas lieto sociāli zinātnisko pieeju, ir jāvelta īpaša uzmanība metodoloģijai un kritiskajai pieejai.³⁶

Cita veida iebildums pret sociālajām zinātnēm varētu būt īpaši svarīgs vairākiem profesionāļiem Latvijas teoloģijas vidē. Proti, pastāv uzskats, ka sociāli zinātniskā pieeja ir pārāk “zinātniska” un izslēdz savā analīzē tādus elementus kā Dievs, ticība un teoloģija, kas ir centrāli apskatāmajiem tekstiem. Lai arī ir autori, kas noliedz šādu “redukciju”³⁷, citi (piem., Horels) atzīst, ka redukcija zināmā mērā ir neizbēgama, jo socioloģiskas metodes analizē sabiedrību kā socioloģisku fenomenu, nevis teoloģisku vienību. Tomēr tas nenozīmē, ka tās nenovēršami viena otru izslēdz un dialogs nav iespējams.³⁸ Te arī jāpiebilst, ka teksta apskatīšanu tikai un vienīgi no teoloģiskā viedokļa arī var uzskatīt par tā redukciju. Bībeles tekstā nav atrodama tikai “tīra” teoloģija, tās teksts apraksta konkrētu cilvēku pieredzi un zināšanas par Dievu viņu konkrētajā laikā un vietā. Sociāli zinātniskā pieeja uzsver šo Dieva atklāsmes kontekstu, kas arī ir daļa no teoloģijas pieredzes.

Lietojot sociāli zinātnisko pieeju Bībeles tekstam, ir jāapzinās tās ierobežojumi un iespējamie klupšanas akmeņi. Tomēr tas nenozīmē, ka tai nebūtu vērtīga vieta Bībeles tekstu analīzē. Kā rakstīja Deivids Horels jau 2002. gadā: “Sociālās zinātnes ir parādījušas, ka tās var piedāvāt bagātus resursus, lai papildinātu jau esošās un no jauna veidojošās Bībeles kriticismas metodes.”³⁹

Sociālās identitātes teorija Kalna sprediķa svētību interpretācijā

Šajā noslēguma daļā mēs mēģināsim atbildēt uz jautājumu “nu un?”. Kāda atšķirība, kādas pieejas mēs izmantojam Bībeles tekstam? Vai tas var mainīt, ko teksts saka?

34 John G. Gager, *Kingdom and Community* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1975).

35 Sk. Cyril S. Rodd, “On Applying a Sociological Theory to Biblical Studies”, *JSOT* 19 (1981): 95–106; Jonathan Smith, “Too Much Kingdom, Too little Community”, *Zygon* 13 (1978): 123–30.

36 David G. Horrell, “Social Sciences Studying Formative Christian Phenomena: A Creative Movement”, in *Handbook of Early Christianity: Social Sciences Approaches*, eds. Jean Duhaime et al. (Walnut Creek: AltaMira Press, 2002), 17.

37 Sk. Elliott, “From Social Description”, 31.

38 Horels norāda, ka tādi pētnieki kā Džons Milbanks (1990) uzskata, ka teoloģija un socioloģija viena otru izslēdz. Savukārt citi pētnieki ir pārliecināti, ka šīs metodoloģijas viena otru bagātina, nevis noliedz.

39 Horrell, op. cit., 24.

Vai vienkārši lasot tekstu mēs nevaram atrast to pašu, ko lietojot sarežģītos sociālo zinātņu terminus? Šis raksts argumentē, ka dažādas lasīšanas metodes var mainīt mūsu sapratni par to, ko teksts saka un ko mēs no tā gribam paņemt, ļoti nozīmīgos veidos. Kā tas notiek, tiks paskaidrots tālāk.

Mēs iesāksim ar īsu ievadu, kā Kalna sprediķa svētības parasti tiek saprastas. Ulrihs Lucs izšķir trīs pamatveidus Kalna sprediķa svētību interpretācijas vēsturē. Viena veida pieeja aicina tās interpretēt kā žēlastības vārdus. Tās ir iepriecinājuma pasludinājums tiem, kas saprot, ka nekad nespēs kļūt tādi, kādiem Kalna sprediķa svētības viņus aicina būt. Tādā nozīmē šie svētības vārdi norāda uz atšķirību starp tiem, kas ir taisnīgi pēc nopelna, un tiem, kas ir taisnīgi Dieva žēlastības dēļ. Šāda svētības vārdu interpretācija ir īpaši populāra protestantu tradīcijā.⁴⁰

Otra svētības vārdu interpretācija tos uzskata par ētiskām prasībām. Tā to interpretē lielākā daļā katoļu tradīcijas un gan senās, gan Viduslaiku baznīcas autori. Šādā nozīmē svētības vārdi tiek saprasti gan kā kristīgo tikumu katalogs, gan kā “ētiskās kāpnes”, kas ved uz debesīm, gan kā jaunais dekalogs.⁴¹ Šīs interpretācijas lietotāji uzskata, ka būt garā nabagiem, lēnprātīgiem, žēlsirdīgiem utt. ir ne tikai iespējams, bet arī tiek no katra kristieša pieprasīts.

Trešā Luca klasificētā svētību interpretācija norāda, ka tās ir kopienas dzīves vadlīnijas. Tās nāk no žēlastības, kuras apzīmē pirmās četras svētības (5:3–6), un ved uz dzīvību, kuras apzīmē pēdējās četras svētības (5:7–10).⁴²

Tātad Kalna sprediķa svētību lasītājiem un interpretētājiem ir vairākas iespējas, kā tās skaidrot. Vispirms viņiem ir jāizvēlas, vai šeit ir uzskaitītas prasības, kas var tikt izpildītas, vai arī to izpilde ir nereāla. Proti, vai Kristus sekotājiem tiek pieprasīts, lai viņi būtu “garā nabagi”, vai arī šeit tiek teikts, ka neviens nespēj būt garā nabags, lai kā pūlētos. Tāpat interpretētājiem ir arī jāizvēlas, vai šīs svētības skaidrot kā apsolījumu (“es viņus svētīšu!”), kā prasību (“ja viņi tā nedarīs, netiks svētīti!”) vai kā fakta konstatējumu (“viņi ir laimīgi!”). Visbeidzot, interpretētājiem ir jāizvēlas, vai svētības attiecas uz indivīdiem vai arī tā ir Kristus sekotāju grupas lieta.

Interesanti norādīt, ka Latvijas kontekstā sprediķotāji un Kalna sprediķa teksta komentētāji seko Luca izveidotajām interpretācijas kategorijām, cik var spriest no īsa ieskata tiešsaistē pieejamajos materiālos latviešu valodā. Tā, piemēram, bijušais Lutera Akadēmijas rektors Reinhards Slenska savā rakstā “Pirmie trīs svētības apsolījumi”⁴³ seko protestantu tradīcijai un apraksta svētības kā apsolījumu, kuru piepildīšanā ir

40 Sk. Luz, op. cit., 188.

41 Sk. Ibid., 188–9.

42 Sk. Ibid., 189.

43 Reinhards Slenczka, *Pirmie trīs svētības apsolījumi*, <https://www.ebaznica.lv/pirmie-tris-svetibas-apsolijumi-3932/> (skatīts 29.07.2021.)

vajadzīga Dieva darbība. No otras puses, katoļu “Radio Marija” direktors, priesteris Pēteris Skuja savā slejā raksta, ka Kalna sprediķī “Jēzus uzskaita patiesa Dieva bērna īpašības, kuras izpelnās Dieva svētības”⁴⁴. No tā var saprast, ka autora uzskatos Kalna sprediķī uzskaitītās “īpašības” Dieva bērnam ir ne tikai pieejamas, bet tās ir jādara, lai “izpelnītos Dieva svētības”.

Tātad pirmajā interpretācijā Kalna sprediķī uzskatītais tiek uzskatīts par nereālām prasībām, tas ir apsolījums un paredzēts individuāliem kristiešiem. Otrajā interpretācijā tās ir reāli piepildāmas prasības un tiek pieprasītas, lai individuālais kristietis dabūtu svētību. Lai arī šis divas Kalna sprediķa svētību interpretācijas ir ļoti atšķirīgas, tās vieno uzskats, ka svētības uzrunā individuālus Jēzus sekotājus, nevis grupu vai draudzi. Līdz ar to cilvēkiem, kas ir pieraduši pie šāda veida Kalna svētību interpretācijām, sociālo zinātņu pieeja būtu labs izaicinājums paskatīties uz šo labi zināmo tekstu ar jaunu redzējumu kā uz norādījumiem par to, kā darbojas nevis individuāli ticīgie, bet kristīgo kopiena, draudze.

Bībeles teksta kā grupas veidota teksta skatījums ir īpaši vērtīgs individuālistiskajā Rietumu, ieskaitot Latviju, kontekstā. Kalna sprediķa svētības vārdos sociālās identitātes teorija izaicina mūs paskatīties pāri modernās Rietumu sabiedrības struktūrām, kas uzsver indivīda pieredzi un vajadzības. Tā aicina mūs apskatīt Mateja svētības vārdus kā vārdus kristīgajai kopienai, kuras galvenā vērtība ir būt kopā, vienotai savā kalpošanā.

Bet mēs varam lietot sociālo zinātņu pieeju Bībeles tekstam arī citādos veidos. Ar tās palīdzību mēs varam noskaidrot tekstā apskatītās kopienas modeli, kas palīdzētu mūsdienu kristīgajai kopienai vai nu izvēlēties šo modeli imitēt, vai apzināti nostāties pret to. Mateja svētības vārdos, kā tas tika norādīts iepriekš, ir aprakstīta radikāla Jēzus sekotāju grupa. Tā ir minoritātes kopiena, kas neseko vispārējām sabiedrības normām, bet tās radikalizē par labu cilvēkiem, kas plašākā sabiedrībā netiek cienīti un atzīti. Svētības vārdi aicina Jēzus sekotājus būt citādākiem, atšķirties. Šajā identitātē nozīmīga daļa ir ārgrupas vajāšanas.

No otras puses, Mateja svētības vārdos svarīgs ir ne tikai grupas identitātes princips, bet arī tās saturs. Jēzus sekotāji atšķiras ne tikai atšķiršanās labad, bet tāpēc, ka viņi grib izcelt vispārējās sabiedrības pabērnus, norādīt uz viņu pašu un viņu dzīvēs iemiesoto vērtību. Tieši šie principi, kas vispārējā sabiedrībā netiek novērtēti, ir likti Jēzus sekotāju kopienas centrā.

Šie abi Mateja svētību elementi, kā to norāda Lucs, ir raksturīgi minoritātes grupai. Mateja kopienas modelis ir balstīts vidē, kur Jēzus sekotāji bija radikāli ar to, ka viņi svētīja vai uzskatīja par laimīgiem cilvēkus, kas plašākā sabiedrībā netika atzīti. Mūsdienu Latvijā baznīcām un citām reliģiskajām iestādēm Latvijā nav iespējams pilnīgi imitēt

⁴⁴ Pēteris Skudra, *Direktora sleja: svētīgi miera nesēji!*, publicēts 20.01.2017, <https://rml.lv/direktora-sleja-svetigi-miera-neseji/> (skatīts 29.01.2021.)

Mateja proponēto kopienas modeli, jo kristieši šeit nav vajāta minoritāte. Kristīgām kopienām līdz ar to pamatā ir divas izvēles: vai nu sekot Mateja svētības vārdiem tur, kur tie pasludina laimi dzīves pabērnem, vai sekot Mateja svētības vārdiem tur, kur tiek uzsvēta kopienas atšķirība no tiem, kas ir “ārpusē”. Pirmajā gadījumā kopienas uzsvars ir uz labdarību, draudzes locekļu rūpēm citam par citu, bet atšķiršanās no citiem ir sekundāra. Otrajā gadījumā kopiena uzsver kristiešu atšķirību no “pasaules” un radikālu ticīgo atšķirību no ārgrupām, bet labdarība tādā gadījumā var tikt uzskatīta par sekundāru.

Mūsdienu Latvijas baznīcās vairāk vai mazāk ir sastopami abi elementi, bet sociāli zinātniskā pieeja ļauj mums šīs iezīmes skaidrāk saskatīt un līdz ar to novērtēt, kādai kristiešu kopienai mēs gribam piederēt vai kā gribam savu kristīgo kopienu veidot. Ja Mateja svētības ir mūsu pamatdokuments, ko no tā mēs varam un gribam paņemt? Kā tās izaicina arī mūsu kopienas mūsu ikdienā? Sociālās zinātnes ir viens no iespējamajiem veidiem, kā meklēt atbildes uz šiem jautājumiem.

SUMMARY

Social sciences and the Bible: Social identity theory and the Beatitudes

This article is written as an introduction to a social sciences' approach to the Biblical text. It starts with a short introduction on the beginnings of this approach in New Testament studies and how it has developed in two general directions: social historical description and social scientific analysis. The author explains the differences between these two extremes on the spectrum of the social scientific approach (or “social scientific criticism”) to the Bible and draws examples from the Matthean Beatitudes (Mt. 5:3–12) to illustrate them. On the one hand, the wording of the Beatitudes reflects their cultural context of the Mediterranean concept of honour and shame. On the other hand, this text can be understood as an outline of group norms for the Matthean community in terms of social identity theory.

The author concludes the article by outlining some benefits yielded by the application of the social scientific approach to the Bible and the Matthean Beatitudes in particular. The social science approach provides the interpreter with a fresh insight into the world of the first Christian communities, challenging the Western individualism that sometimes has been applied to the Biblical text too hastily. This approach also provides modern Christians with well-explained community models of early Christian groups, so that the contemporary readers can choose to either imitate or modify them in their own communities.